

BUXORO NIKOH TO'YI QO'SHIQLARIDA SOVCHI OBRAZINING BADIY TALQIN ASOSLARI VA XUSUSIYATLARI

Sherbekova Gavhar Yaxshibaevna,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti hakademik litseyi o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.026>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqining sovchilik udumi, uning kelib chiqish asoslari, to'y qo'shiqlarida sovchilik, sovchi obrazining badiiy talqin xususiyatlari Buxoro nikoh to'yi folklori misolida tahlilga tortilib, lokal belgilari dalillangan.

Kalit so'zlar: folklor, to'y, nikoh to'yi, o'zbek xalq to'y qo'shiqlari, obraz, sovchilik, sovchi, lokal belgi, marosim, udum.

ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА СОВЧИ В БУХАРСКИХ СВАДЕБНЫХ ПЕСНЯХ

Шербекова Гавхар Яхшибаевна,
Преподаватель академического лицея Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация. В данной статье на примере свадебного фольклора Бухары анализируются брачная традиция узбекского народа, ее истоки, ухаживания в свадебных песнях, особенности художественной интерпретации образа жениха, доказываются местные особенности.

Ключевые слова: фольклор, свадьба, венчание, узбекские народные свадебные песни, образ, жених, сваха, местный символ, обряд, удум.

FUNDAMENTALS AND CHARACTERISTICS OF ARTISTIC INTERPRETATION OF SOVCHI IMAGE IN BUKHARA WEDDING SONGS

Sherbekova Gavkhar Yakhshibaevna,
A student of Bukhara Institute of Engineering and Technology Academic Lyceum

Abstract. In this article, the Uzbek people's courtship ceremony, the basis of the performed performance, courtship in their songs, the artistic interpretation of the image of the suitor, are examined on the example of Bukhara wedding folklore, and local symbols are proven.

Key words: folklore, wedding, wedding, Uzbek folk wedding songs, image, suitor, matchmaker, local sign, ritual, udum.

Kirish. Jahon folklorshunosligida turli hududlarda yashovchi aholining milliy o'zligini anglatadigan marosim folklori va bu folklor janrlar tarkibining o'ziga xos jihatlari, tarixiy-genetik asoslari, marosim qo'shiqlarining struktural-semantik, poetik xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biridir. Shu jumladan, Buxoro nikoh to'yi folklorining janriy tarkibi, ijro xususiyatlari, tili, obrazlar olami ham o'ziga xos bo'lib, yaxlit tizim sifatida o'rganishni taqazo qiladi. Chunki ularda o'zbek xalq marosim va lirik qo'shiqlarida tez-tez tilga olinadigan yanga, kelin, kuyov, yor, kuyov jo'ra, qaynona, qaynota, qaynaka, qaynopa, qaynsingil (boldiz), qaynuka, sovchi, quda singari obrazlar faolligi kuzatiladi. Ammo shunga qaramay, ularning ilmiy tahlili va tadqiqiga e'tibor sal sust.

O'zbek folklorshunosligida nikoh to'yi marosimi folklorining o'ziga xos xususiyatlari, janrlar tarkibining tasnifi, tarixiy asoslari va poetikasi masalalari M.Alaviya, S.Davlatov, N.Quronboeva, O.Ismonova, L.Xudoyqulova, M.Murodova, Sh.Imomnazarova dissertatsiyalarida,[1] M.Jo'raev, U.Jumanazarov, G.Tosheva, F.Hayitova va X.Xolovalarning ilmiy maqolalarida tahlilga tortilgan.[2] Biroq Buxoro vohasi hududida istiqomat qiluvchi zullisonayn aholining nikoh to'yi folklori hozirga qadar filologik jihatdan maxsus ilmiy tadqiqot ob'ekti bo'lmagan esa-da, bu haqda buxorolik folklorshunoslar O.Safarov, D.O'raevalarning

ayrim monografiya, to‘plam va maqolalarida ba’zi fikrlar aytilgan. Jumladan, O.Safarov Buxoro nikoh to‘yi marosimi folklorini alohida to‘plash va o‘rganishga kirishish bilan o‘zbek nikoh to‘yi marosimi folklori janrlarining hududiy-lokal jihatlarini o‘rganishni boshlab berdi. Olim Buxoro va Navoiy viloyatlarining ayrim tumanlaridan yozib olingan materiallar asosida “kelin o‘tirsin”, “kuyov o‘tirsin”, “kelin eltish” va “kuyov eltish” udumlari folklori haqidagi ilk tadqiqotlarini chop ettirdi.[3] D.O‘raeva esa Buxoro to‘ylarida muxammasxonlik haqida o‘z fikrlarini bayon etdi.[4] U yana D.Rajabov bilan Buxoro xalq qo‘shiqklarining to‘planishi va badiiyati to‘g‘risida ham to‘xtaldi.[5] Umuman aytganda, voha aholisining nikoh to‘yi folklorini yaxlit tizim sifatida o‘rganish hozirgi zamon etnofolkloristikasi taraqqiyoti uchun muhim hisoblanadi.

Asosiy qism. O‘zbek xalqi betakror udumlari bilan jahon ahlining e‘tiboriga tushgan. Sovchilik, qudashlikka kirishish ham xalqimizga xos qadimiy va an‘anaviy, betakror udumlardan biridir. Sovchilik udumining qadimiyligini “O‘rxun-Enasoy bitiklari” tarkibidagi To‘nyuquq (VII asr) bitiktoshida hamda “Irg bitigi” (fol kitobi)da so‘z, gap, xabar yetkazuvchi ma‘nosida qo‘llangan “sov”, “sab”, “sabchi”, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridagi “sovchi – kelin va kuyov orasida bir-biriga xabar eltuvchi”[6] so‘zlaridan ham bilsa bo‘ladi. Chunki xalqimizda oila tushunchasi azaldan muqaddas sanalib kelingani uchun bu masalalarga hamisha alohida e‘tibor bilan yondashilgan. Oila har bir jamiyatning tinchligi, yetukligi, mukammalligi, baxtli va farovonligi, rivojini kafolatlaydigan muhim bo‘g‘im bo‘lganligi sababli oila qurish, uni tashkil qilish, bunda ota-onalarning o‘z farzandi uchun munosib umr yo‘ldoshi, quda yoki kelin yoxud kuyov tanlashga jiddiy qaralgan.

Udumshunos I.Jabborov: “Nikoh marosimi ayrim viloyatlarda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, umumiy sovchilikdan boshlanadi”[7] deb ko‘rsatadiki, darhaqiqat, Buxoroda ham shunday. Buxoroda O‘zbekistonning boshqa hududlaridagi kabi yigit tomondan qiz tomonga sovchi yuboriladi. Qiz tomonga yigit tomoni ma‘qul kelsa, sovchilarga rozilik berilib, nikoh to‘yi tantanalari boshlab yuboriladi. Hududda qiz ovlash, qiz tanlash, sovchilik udumlari nikoh to‘yi marosimining boshlang‘ich etapini tashkil qiladi. Shunga muvofiq sovchilar “kichik sovchilar” hamda “katta sovchilar” guruhiga ajratiladi. Kichik sovchilar qiz ovlash, qiz tanlash, sovchilikka ilk borish udumlarini bajarishsa, katta sovchilar qiz tomonning javobini olib, to‘y udumlarini boshlab yuborish maslahati uchun borishadi. Ular tarkibida yigitning eng yaqin erkak va ayol qarindoshlari qatorida qishloqning so‘zamol, uvali-juvali, hurmatli kishisi ham bo‘ladi.[8]

Sovchilarning ovchi va sovchiga bo‘linishi quyidagi yor-yor matnidan ham anglashilib turadi:

Yangi Kogon yo‘lidan
 Ovchi keldi, yor-yor.
 Sevganimning uyidan
 Sovchi keldi, yor-yor.

Bu misralarda qo‘llanayotgan ovchi so‘zi hayvonlarni ov qilish bilan shug‘ullanuvchi, ov qiluvchi kishi ma‘nosida emas,[9] qiz topuvchi, qiz tanlovchi ma‘nosida qo‘llanmoqda. Ovchilar hali sovchi emas. Ular qiz yoqsagina, sovchi bo‘lib kelishadi. To‘yning bo‘lish yoki bo‘lmasligi sovchilarga bog‘liq. Eng katta mas‘uliyat sovchining zimmasida.

Sovchilik juda nozik va mas‘uliyatli ish bo‘lganligi uchun bu ishni hamma ham uddalay olmagan. Sovchilikka ko‘pincha oilaning boshliqlari, yoshi ulug‘lari, shuningdek, mahalladagi pok niyatli, iymon-e‘tiqodli, halol, hurmat-e‘tiborli, so‘zi o‘tadigan, o‘ta didli, dono, ilm-hunarli, ko‘pni ko‘rgan, keksa, uvali-juvali, o‘zidan tingan, so‘zga usta, har ikki tomon uchun ham xolis niyatli kishilar jalb qilingan:

Keksa-keksa xotinlar borib keling, yor-yor.
 Ikki yoqni ko‘ndirib, to‘yni qiling, yor-yor.
 Qo‘shish qiling sovchilar, to‘y ortilsin, yor-yor.
 Shu og‘amning baxtlari tez ochilsin, yor-yor.

Ko‘rinyaptiki, yor-yorda keksa-keksa xotin sovchilar obraziga alohida urg‘u qaratilmoqda. Ular vositasida taqdiri qo‘shilayotgan yoshlarning baxti ham bardavom bo‘ladi, qo‘sha

qariydilar, deb hisoblangan.

Sovchilikka katta mas'uliyat va ayricha e'tibor bilan yondashilishi bejiz emas. Sababi, sovchilar nafaqat to'ydan oldin, balki to'ydan so'ng ham shu oilaning mustahkam bo'lishi uchun mas'ul hisoblanishgan. Agar qudalar yoki kelin-kuyov o'rtasida biror-bir anglashilmovchilik yuz bersa, sovchilar yana o'rtaga tushib, ularni kelishtirib qo'yishgan.

O'zbeklarda qiz sha'ni juda ulug'lanadi. Shuning uchun sovchilar ham bu masalaga hamisha juda jiddiy qaraganlar. Sovchilar kelinlikka tanlangan qizning eshigi oldini tong saharda, boshqalarga o'zini sezdirmay, supurgi yo ro'mol bilan supurib ketishgan. Bundan xabar topgan qiz xonadonidagilar sovchilar tashrifini kutib, tayyorgarlik ko'rishga kirishishgan. Sovchilikka borishda, odatda, boriladigan joy ogohlantirilmagan. Lekin ba'zan yuqoridagi kabi o'ziga xos yo'llar bilan ogohlantirilib ham borilgan.

Ko'pincha sovchilikka kechda, odamlar oyog'i tingach borilgan. Shu sababli to'y qo'shiqlarida sovchilikka borish vaqtiga ham alohida urg'u qaratilgani kuzatiladi:

Kechasi sovchi ketdi Oydin uchun, yor-yor.

Oydinni to'y qilmoqchi og'am uchun, yor-yor.

Sovchilikka borilayotganini hech kim ko'rmasligi va bilmasligi kerak. Agar bilib qolishsa, yoshlarning baxt yo'lini bog'lashlari mumkin, deb qaralgan.

Buxoro viloyatining turli tumanlarida G'ijduvon tumanida sovchilar "taqdirjumonlar", [10] Buxoro shahri va uning atrofidagi tumanlarda "xo'skorlar" deb yuritiladi.

Sovchilikka borishdan oldin kelinlikka tanlangan qizning jismonan, ruhan va aqlan sog'lomligiga, yetti pushtining pokligiga, ota-onasiga alohida e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, "Onasini ko'r, qizini ol, Otasini ko'r qizingni ber" naqliga amal qilib, ona-otalar obdon surishtirilgan. Kelinlikka munosib qiz topish kuyov va uning xonadoni uchun beqiyos baxtga tenglashtirilgan. Bu haqda nikoh to'yining mashhur qo'shiqlaridan biri yor-yorlarda alohida qaydlar berilgani shundandir:

Tog'da tarlon izi bor,

Qumda quyon izi bor.

Og'ajonim uyida

Nortuyaday qizi bor.

Nortuyaday qiziga

Sovchi kelar, yor-yor.

Bilmam qay baxtli yigit

Pochcham bo'lar, yor-yor.

Pochchang bo'lsa, yosh bo'lsa

Qo'y kabi yuvosh bo'lsa.

Opajoning ko'rganda,

Diling quvonchga to'lsa.

Xalqimiz orasida sovchilikka borish bilan bog'liq bir qator odatlar, irim-sirimlar mavjud. Udumga muvofiq, sovchilikka uch marta borilgan. Sovchilarning o'z an'anaviy nutq klishe'lari ham shakllangan. Masalan, Buxoro viloyatining Qorako'l tumanida qizga sovchilikka kelganlar, odatda, "Qulchilikka keldik", "Eshigingizni supurishga keldik", "Hovlingizda bir gul o'sayotgan ekan, shunga xaridor (yoki kashol) bo'lib keldik" kabi an'anaviy, odatiy qolip jummalarni ishlatishadi. Qiz tomon rozi bo'lsa, "Mayli, amaki-amma, tog'a-xollari bilan maslahatlashib ko'raylik-chi" yoki "Qarindoshlar bilan o'ylashib ko'raylik", "Yana bir kelarsizlar" kabi javoblarni aytadilar. Mabodo qarshi yo ikkilanib turishgan bo'lsa "Qizimiz hali yosh", "To'yga hali tayyor emasmiz", "To'yga taraddudimiz yo'q edi", "Qizimizning boshi bog'langan", "Boshqa tomonlarni ham bir ko'ringlar" deb javob beradilar.[11] Qizig'i shundaki, sovchilikda qo'llanadigan bunday an'anaviy formulalar xalq to'y marosimi hamda sevgi, oila munosabatlari haqidagi lirik qo'shiqlarda ham keltirilgani kuzatiladi.

Xullas. Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq nikoh to'yi qo'shiqlarining tarixiy ildizlari juda chuqur bo'lib, ularda qadim zamonlarda yashagan ota-bobolarimizning qadimiy, an'anaviy urf-odatlarini, marosimlarining epik va lirik talqini o'ziga xos o'rin egallagani kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – Toshkent: Fan, 1974; Davlatov S.

Qashqadaryo vohasi o‘zbek to‘y marosimlari folklori: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1996; Quronboeva N.R. Xorazm to‘y qo‘shiqlari: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1998; Ismonova O. O‘zbek to‘y marosim folklorida “kelin salom” janri (genezisi, o‘ziga xos xususiyatlari va poetikasi): Filol. fan. nomz. .. diss. – Toshkent, 1999; Xudoyqulova L. Surxondaryo to‘y marosimi qo‘shiqlari: Filol. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2011; Murodova M.Sh. O‘zbek nikoh to‘yi folklorining janrlar tarkibi va badiiyati (O‘rta Zarafshon vohasi materiallari misolida): Filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – 53 b.; Imomnazarova Sh.X. O‘zbek folklorida o‘lan janri (o‘ziga xos xususiyatlari, genezisi va badiiyati): Filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – 57 b.; Jo‘raev M. “Kelin tushdi” marosimi. – Toshkent: Respublika xalq ijodiyoti markazi, 2002. – B. 7-8.

2. Jo‘raev M. “Kelin tushdi” marosimi. – Toshkent: Respublika xalq ijodiyoti markazi, 2002. – B. 7-8; Jumanazarov U. To‘y marosim folklorida olqish janri / O‘zbek folklorshunosligi masalalari. – Toshkent: Fan., 2010. – B.100–107; Tosheva G. O‘zbek-tojik to‘y marosimi folklori aloqalarining yo‘nalish va prinsiplari // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1993. – №4. – B.39–42; Hayitova F. To‘y qo‘shiqlarida duo mazmunining ifodalanishi // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1997. – №4. – B.64–65; Xolova X. “Ishimma” qo‘shig‘iga doir ayrim qaydlar // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1998. – №5. – B.51-53; O‘raeva D. “Kelin salom”lar ijro kompozitsiyasida hamd va na‘t. / Yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda madaniyat va san‘atning o‘rni” mavzusidagi ilmiy-nazariy anjuman materiallari to‘plami. – Buxoro, 2017 yil 15 noyabr. – B.31-32.

3. Safarov O. “Kelin o‘tirsin” va “Kuyov o‘tirsin” marosimi qo‘shiqlari (Buxoro nikoh to‘ylari misolida) // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1989. – №5. – B.35–36; Safarov O. “Kuyov eltish” va “Kelin eltish” udumlari va janrlari // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1991. – №6. – B.35–36.

4. O‘raeva D. Xalq muxammasxonligi // O‘zbek folklorshunosligi masalalari. Ilmiy maqolalar to‘plami. YI kitob. – T., 2017. – B.99-107.

5. O‘raeva D., Rajabov D. Buxoro xalq qo‘shiqlarining to‘planilishi va badiiyati haqida / Buxoro elda gul sayli: Buxoro xalq qo‘shiqlari va termalari. – T.: Muharrir, 2010. – B.3-15; O‘raeva D. Buxoro folklorini to‘plash va o‘rganishning dolzarb muammolari. / “Navqiron Buxoro” gumanitar tadqiqotlar markazi. “Filologiya fanlarining dolzarb masalalari” mavzusidagi ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. 2-qism. – Buxoro: “Durdona”, 2017. – B.55-59.

6. Koshg‘ariy Maxmud. Devonu lug‘atit turk. T. 3. – Toshkent, 1960. – B.169.

7. Jabborov I. O‘zbeklar. – Toshkent: Sharq, 2008. – B.136.

8. Tursunov S.N., Pardaev T.R., Tursunov A.S., Tog‘aeva M.R. O‘zbekistonning janubiy hududlarida nomoddiy madaniyat tarixi. – Toshkent: “Muharrir”, 2012. – B.110.

9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Besh jildlik. Uchinchi jild. N-Tartibli. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – B.81. (681 b)

10. Taqdirni tebratib yuboruvchi ma‘nosida. Ushbu ma‘lumotni Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumanida yashovchi Ra‘no Isoqulovadan 2012 yilda Z.Rasulova yozib olgan.

11. Xolova X. Qorako‘l nikoh to‘ylarining birinchi bosqichi marosimlari // O‘zbek folklorshunosligi masalalari. – Toshkent, 2006. – B.95.